

УДК 37.013.77:001.8:159.928.22

Д 31

Олена ДЕМЧЕНКО

ЕКСПЛІКАЦІЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядається питання соціальної обдарованості як психолого-педагогічного феномену, узагальнюються наукові підходи до визначення її структури та основних компонентів.

***Ключові слова:** соціальна обдарованість, соціальна мотивація, соціальний інтелект, емоційний інтелект, соціальні здібності.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови демократичної держави та громадянського суспільства суттєво зросла національна свідомість та соціальна активність українців різних поколінь. Проте, незважаючи на такі позитивні тенденції, зумовлені політичними й соціальними реаліями сьогодення, актуальною проблемою залишається формування плеяди лідерів і соціально активних громадян, пошук і розвиток обдарованих особистостей. Оскільки талановиті й творчі люди завжди відігравали важливу роль у прогресивному поступі цивілізації загалом, соціально-економічному та духовному утвердженні кожної держави, визначенні її місця на світовій арені зокрема, особливо на перехідному етапі розвитку.

Однак поки що прослідковується суперечність, з одного боку, між потребою нашої країни в обдарованих та ініціативних людях, які будуть відстоювати національні інтереси, вибудовувати економічно й культурно розвинену державу, реалізовувати європейський вибір. З іншого, відсутністю на державному, регіональному рівнях і рівні

закладу освіти цілісної системи пошуку, психолого-педагогічного моніторингу, соціально-педагогічного супроводу обдарованих особистостей та створення умов для їх творчої самореалізації протягом усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний огляд зарубіжного і вітчизняного наукового фонду дає підставу зробити висновок, що обдарованість є складним феноменом і має міждисциплінарний статус. Учені (О. Антонова, Е. Лодзінська та ін.) справедливо зазначають, що його потрібно досліджувати комплексно на психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, педагогічному рівнях. О. Савенков [8] також обстоює думку щодо необхідності вивчення обдарованості в декількох площинах. Учений подає цей науковий конструкт у формі вертикальної осі, яка умовно пронизує декілька рівнів: генотипічний і психологічний, фенотипічний, соціально-педагогічний. Це, зі свого боку, зумовлює множинність методологічних і теоретичних підходів до пояснення природи, моделі, видів обдарованості, значення творчості в її структурі; розкриття особливостей вияву ознак обдарованості на різних вікових етапах; обґрунтування методів вивчення обдарованої особистості та її ідентифікації, окреслення найбільш сприятливих умов і способів розвитку дітей і молоді з різними видами обдарованості тощо.

Зокрема, низка досліджень присвячена розкриттю природи обдарованості (Б. Ананьєв, Ф. Гальтон, Дж. Гілфорд, А. Ковальов, Г. Костюк, В. Мясичев, К. Платонов, С. Рубінштейн, О. Савенков, Б. Теплов та ін.). У працях відомих зарубіжних персоністів (Дж. Рензулі, Ф. Монкс, А. Танненбаум, П. Торранс, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Д. Фельдх'юсен та ін.) запропоновано моделі обдарованості. Важливим напрямом психологічних розробок є обґрунтування теоретичних основ обдарованості, її сутності й структури (В. Ананьєв, Д. Богоявленська, А. Брушлинський, П. Гальперін, О. Кульчицька, Н. Лейтес, А. Леонтьєв, О. Матюшкін, В. Молякота ін.).

У працях сучасних російських (Д. Богоявленська, Н. Лейтес, В. Панов, В. Шадріков, В. Юркевич, Є. Яковлева, В. Ясвін та ін.) і українських (Н. Завгородня, В. Доротюк, М. Гнатюк, О. Моляко,

О. Музика, Н. Теличко та ін.) учених висвітлюється питання дитячої обдарованості, виявлення і розпізнання потенційних можливостей обдарованих дітей, створення умов для їх навчання й розвитку в майбутньому. В психолого-педагогічному дискурсі також започатковані спеціальні дослідження обдарованості та розвитку здібностей дітей дошкільного віку (І. Біла, Д. Богоявленська, І. Бурлакова, Л. Венгер, О. Дьяченко, О. Запорожець, К. Крутій, О. Кульчицька, А. Матюшкін, Н. Под'яков, Л. Терещенко та ін.).

У формуванні творчої особистості важливу роль відіграє педагог, який може своєчасно виявити в дитини ознаки обдарованості й створити необхідні умови для її самореалізації, буде партнером у процесі саморозвитку такої дитини. Тому актуальними є висновки дослідників про необхідність здійснення у ВНЗ спеціальної підготовки вчителів (М. Федоров та ін.) та фахівців у галузі дошкільної освіти (О. Амацьєва, О. Дронова, Л. Крайнова, О. Міхеєва та ін.) до роботи з обдарованими дітьми; про важливість розвитку педагогічної обдарованості самого вчителя-вихователя (О. Антонова, Л. Прокопів та ін.).

Складність феномену обдарованості засвідчує наявність декількох її видів, які, за одного з наукових підходів [7], були визначені за такими критеріями: вид діяльності й сфери психіки, що її забезпечують; ступінь сформованості; форма прояву; широта прояву в різних видах діяльності; особливості вікового розвитку. Зокрема, за широтою прояву диференціюють загальну та спеціальну обдарованість. Відповідно до виду діяльності й сфери психіки, що її забезпечують, виділяють: у практичній діяльності – обдарованість у ремеслах, спортивну та організаційну; в пізнавальній – інтелектуальну; в художньо-естетичній – хореографічну, сценічну, літературно-поетичну, образотворчу і музичну; в комунікативній – лідерську і атрактивну; в духовно-ціннісній – обдарованість, яка виявляється у створенні нових духовних цінностей і служінні людям.

Зі свого боку, В. Юркевич [12] на основі критерію "своєрідність характеру обдарованості" виділяє такі її типи: інтелектуальний, академічний, художній, креативний, соціальний чи лідерський, психомоторний чи спортивний.

Натрапляємо на наукові розвідки, в яких зроблено акцент на певних здібностях (технічних (О. Зазимко), літературно-творчих (В. Коваленко), образотворчих (В. Антоненко, О. Завгородня), музичних (В. Колосок, С. Науменко), соціальних (О. Власова) тощо) чи конкретному виді обдарованості (інтелектуальній (М. Смульсон, О. Виноградов), академічній (Д. Корольов), творчій (О. Моляко), технічній (О. Зазимко, Р. Семенова), лідерській (Д. Сиск, Дж. Фельдхьюсен) тощо). Усе частіше предметом зарубіжних і вітчизняних досліджень (А. Амінов, О. Власова, К. Ебромс, Г. Кісельова, Б. Кларк, О. Савенков, Д. Ушаков, К. Хеллер, Т. Хрустальова та ін.) стає феномен соціальної обдарованості.

Апелюючи до результатів теоретичного аналізу наукового фонду, присвяченого проблемі обдарованості, констатуємо, що у психолого-педагогічному дискурсі залишається суперечливим і остаточно невизначеним статус соціальної обдарованості як одного з її видів, недостатньо дослідженою та дискусійною – її сутність як соціально-педагогічного феномену, до кінця нерозробленою та неоднозначною – її структура як наукового конструкту. Зауважимо, що наукова полеміка також продовжується у площині визначення тих якостей і здібностей, що характеризують соціально обдаровану особистість. Відтак це ускладнює процес пошуку та ідентифікації соціально обдарованих дітей і молоді, накреслення шляхів, механізмів і технологій для їх розвитку та самореалізації.

З огляду на складність соціальної обдарованості як психолого-педагогічного феномену, *метою статті* є узагальнення наукових підходів до експлікації категорії “соціальна обдарованість”, визначення її структури та основних компонентів.

Студіювання наукових джерел дало підставу зробити висновок, що, з одного боку, в працях відомих персонологів знаходимо високу оцінку соціально обдарованої особистості як: певного ідеалу суспільства, кінцевої мети розвитку людства (Е. Фромм); зрілої особистості, яка протягом усього життя перебуває у безперервному процесі становлення (самореалізації) (Г. Олпорт); “соціометричного принца” (Я. Морено); національної та політичної еліти (Д. Донцов, В. Липинський); людини, якій притаманний особливий стиль життя і

спосіб поведінки (Н. Лейтес); особливого типу свідомості людини, який відзначається усвідомленням своєї суб’єктності та об’єктності в соціальній дійсності (К. Альбуханова) тощо. З іншого, окремі дослідники, посилаючись на відсутність специфічних задатків, які б генетично обумовлювали розвиток соціальних здібностей, ставлять під сумнів доречність виділення соціальної обдарованості як окремого виду. Окрім цього, вчені [5], [10] та ін. ототожнюють соціальну і лідерську обдарованість (організаторські здібності), не зосереджуючись на розкритті відмінностей між ними.

Поділяємо позицію науковців [4], які диференціюють ці види обдарованості, стверджуючи, що соціальна обдарованість включає організаторські здібності та лідерські якості. Тобто, лідерська обдарованість є одним з виявів соціальної обдарованості. Проте до структури саме соціальної обдарованості входять такі соціально важливі компоненти, як соціальна мотивація, гуманізм, високий рівень емпатії, готовність прийти на допомогу та служити людям тощо.

Зі свого боку, Д. Ушаков [9] показує взаємозв’язок між феноменами “соціальна обдарованість” і “лідерська обдарованість”, а також розводить ці наукові категорії. Учений зазначає, що здатність до лідерства є “ключовим пунктом” соціальної обдарованості, однак остання є більш широким поняттям. Соціальна взаємодія включає також ситуації, в яких лідерство не завжди потрібне, а, навпаки, більш необхідні вміння дотримуватися строгого паритету або працювати під чийось керівництвом.

Розкриття базової категорії “соціальна обдарованість” ускладнюється ще й тим, що поряд з нею у контексті психолого-педагогічних досліджень використовуються декілька наукових конструктів: соціальний інтелект (Т. Хант, Е. Торндайк, Дж. Гілфордт, Д. Ушаков), соціальна компетентність (Л. Петровська, О. Савенков), комунікативна компетентність (О. Бодальов), соціальна самореалізація (А. Коняєва), соціальні здібності (О. Власова, Л. Попова), синтезований інтелект (П. Болте) тощо. Такі феномени є близькими за своєю природою та сутністю, вони взаємоперетинаються та взаємо-

накладаються, більшою чи меншою мірою проявляючись у діяльності соціально обдарованої особистості.

Щодо визначення статусу соціальної обдарованості нам імпонує наукова позиція О. Власової [2], яка оцінює її як один із видів загальної обдарованості. Дослідниця зауважує, що обидва типи обдарованості (інтелектуальна і соціальна) базуються на загальних здібностях. Специфіка становлення кожного з них буде визначатися своєрідністю об'єкта пізнання та перетворення (світ речей або людських взаємин), відносно якого переважно самореалізується людський індивід як активний суб'єкт та носій загальних здібностей. Соціальна обдарованість розгортається у сфері “людина – світ соціальний”, де провідними є суб'єкт-суб'єктні зв'язки та закономірності відносин. Незважаючи на відмінність соціальної обдарованості від інтелектуальної, вона вимагає розумового розвитку вище середнього.

Своєю чергою, Т. Кисельова також визнає соціальну обдарованість одним із видів загальної обдарованості, яка є системним і динамічним особистісним утворенням, що розвивається протягом життя та визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів у соціально орієнтованій діяльності. Соціальна обдарованість пов'язана з мотивуванням і організацією, стимулюванням і кооперацією з іншими людьми для досягнення спільних цілей. У розвитку соціальної обдарованості важливе значення відіграє сама особистість, її активність, спрямованість, система цінностей, що забезпечують розвиток здібностей і визначають, наскільки буде реалізована соціальна обдарованість. Розвиток і саморозвиток лежать в основі формування та реалізації соціальної обдарованості [4, 79].

У психолого-педагогічному дискурсі [5] феномен соціальної обдарованості також тлумачиться як високий рівень розвитку соціальних здібностей; уміння встановлювати зрілі, конструктивні та продуктивні взаємини з іншими людьми.

Розглядаючи соціальну обдарованість як науковий конструкт, зауважимо, що досі немає загальновизнаної психологічної концепції структури та розвитку цього утворення. Існує підхід [5], за якого виділяють такі структурні елементи соціальної обдарованості:

соціальна перцепція, просоціальна поведінка, моральні судження, організаторські вміння тощо. В структурі соціальної обдарованості, розробленій ученими [10, 54] на основі моделі обдарованості Дж. Рензуллі, представлено п'ять основних компонентів: соціальний інтелект, креативність, соціальна мотивація, комунікативно-організаторські здібності та управлінські властивості особистості. Учені проводили дослідження цього феномену в контексті педагогічної діяльності як обдарованості вчителя й учнів.

Привертає увагу позиція Д. Ушакова [9], який вважає, що характеристики соціальної обдарованості, яка проявляється у сфері лідерства та соціальних взаємодій, можна об'єднати в дві групи. Насамперед, дослідник виділяє когнітивні компоненти (загальний академічний інтелект, практичний інтелект, соціальний інтелект). На думку вченого, співвідношення загального академічного та соціального інтелекту є неоднозначним, часто обумовлюється специфікою діяльності, в якій реалізується соціально обдарована особистість. Указуючи на необхідність сформованості в соціально обдарованої людини академічного інтелекту на рівні вище середнього, вчений має на увазі перевагу стосовно групи, якою вона управляє. Але домінування інтелектуального розвитку керівника повинно бути в оптимальних межах, щоб не ускладнювати взаєморозуміння з членами колективу.

Однак, за переконанням Д. Ушакова [9], першочергову роль у соціальній обдарованості відіграють особистісні характеристики, компоненти другої групи, тобто некогнітивні фактори (темперамент, особистісні особливості – здатність до співпереживання, оптимізм, висока активність, екстраверсія, справедливість; здатність до прийняття рішень в умовах невизначеності, незалежність і водночас орієнтація на групові цінності, воля як твердість у реалізації намірів).

Двокомпонентну структуру соціальної обдарованості пропонує також Т. Кисельова [4], що охоплює мотиваційну та інструментальну складові, інтеграція яких дає можливість людині виходити за межі вимог діяльності, відкривати нові прийоми і закономірності, формувати якісно своєрідний індивідуальний стиль діяльності. Деталізуючи

структуру соціально обдарованої особистості, дослідниця виділяє у ній такі елементи: наявність певної ієрархії в мотиваційній сфері з домінуванням термінальних цінностей і потреб у самовираженні, в суспільному визнанні та духовних цінностях; високий рівень розвитку рефлексії; широка поінформованість і зацікавленість у питаннях суспільного життя, соціального устрою і проблем соціуму; легкість узагальнення та інтерпретації інформації, наявність власної думки, власної оцінки того, що відбувається; виборча чутливість до певних сторін дійсності (передовсім соціальної); значно вищий від середнього рівень громадської активності, що супроводжується переживанням почуття задоволення; висока пізнавальна потреба, яка орієнтована на знання в галузі людинознавства, психології, педагогіки, конфліктології; постійна готовність за власною ініціативою виходити за межі вихідних вимог діяльності, проявляти ініціативу, пропонуючи посильну допомогу нужденним; висока вимогливість до інших людей і до результатів власної праці; відповідальність і твердість щодо сказаного, взятих зобов'язань [4, 80].

На думку Е. Фрома [11], соціально обдарованій людині притаманний продуктивний тип характеру, ключовими детермінантами якого є любов і праця, завдяки яким вона інтегрується в суспільство, відчуваючи себе цілісною індивідуальністю. Продуктивне мислення, працелюбність і любов до всього живого лежать в основі соціально корисних учинків людини. Сила продуктивної любові, реалізуючись у повазі, турботі та відповідальності за іншого, об'єктивується в прийнятті будь-якої живої істоти та небайдужості до її потреб. Окрім цього, продуктивне мислення забезпечує особистості раціональний, свідомий рівень соціальної самоідентифікації, а продуктивна праця – можливість творчого самовираження через створення суспільно корисного продукту.

Серед характеристик соціально обдарованої особистості виділяють креативність, незалежність, самовладання, чесність тощо; психічне здоров'я, функціональна автономність (незалежність) і вмотивованість активності усвідомленими процесами [11].

Портрет соціально обдарованої особистості вчені [5] доповнюють такими специфічними рисами: фізична привабливість і акуратність у зовнішньому вигляді; позитивне сприйняття переважною більшістю людей, яких вона знає; вміння швидко включатися в міжособистісне спілкування й управляти ним, налагоджувати паритетні стосунки з ровесниками та старшими; наявність тривалих взаємин з людьми; щирість у стосунках; адекватність і відкритість почуттів; постійна зайнятість і активність у різних громадських справах; ініціативність та енергійність у діяльності; здатність проникати в суть справи, розв'язувати складні ситуації тощо.

Як бачимо, з одного боку, позиції вчених щодо визначення структурних елементів соціальної обдарованості дещо різняться, що підтверджує її характеристику як складного феномену. З іншого, аналіз і узагальнення різних підходів до структурування цього психолого-педагогічного конструкту дає підставу виділити елементи соціальної обдарованості, на важливості яких наголошує низка авторів: *соціальна мотивація, соціальний та емоційний інтелект, соціальні здібності, креативність, просоціальна поведінка* тощо. Результатом розвитку соціальної обдарованості є формування *соціальної компетентності* як її прояву в діяльності.

Виходячи зі специфіки соціальної обдарованості, яка розгортається в сфері суспільних відносин, та, враховуючи сучасні соціально-політичні виклики, вважаємо, що обов'язковими особистісними характеристиками соціально обдарованого українця мають стати високий рівень сформованості національної самосвідомості й патріотизму. Поряд з розвитком соціального інтелекту, соціальних здібностей та інших структурних компонентів соціальної обдарованості необхідно формувати готовність особистості реалізувати творчий, організаторський, комунікативний потенціал саме в процесі розбудови Української держави. Все більш очевидним стає той факт, що нашій державі потрібні не лише талановиті керівники органів законодавчої та виконавчої влади, комунальних підприємств і закладів освіти, менеджери, які змотивані на європейські соціальні стандарти, життєвий успіх та високі досягнення в соціономічній сфері. Нагальною потребою є

виховання плеяди соціально обдарованих, свідомих управлінців і лідерів, у яких домінують національні цінності, які здатні служити своєму народу, відстоювати національні інтереси, активно включитися у різні сфери політичного, громадського, культурного життя та соціально важливі види діяльності з метою забезпечення їх морально-патріотичної спрямованості.

Нашу дослідницьку увагу привертає проблема розробки ефективних методів виявлення дітей з ознаками соціальної обдарованості та створення умов для розвитку соціально обдарованої особистості на різних етапах вікового становлення. Ідентифікація соціальної обдарованості є складним процесом, оскільки, як справедливо зауважують дослідники [6], критерії її розгортання не є достатньо очевидними. Окрім цього, за висновками вчених [2], не всі характеристики соціальної обдарованості виявляються одночасно, тому що розвиток соціальних здібностей як системного утворення особистості має гетерохронний характер. Найбільш активне розгортання потенціалів соціально обдарованої особистості відбувається у підлітковому та юнацькому віці.

Проте, апелюючи до думки І. Зязюна [3], вважаємо, що не лише майбутніх академіків, а й дітей з різними видами обдарованості “треба шукати в пісочниці”, в дошкільних навчальних закладах. Зокрема, важливо якомога раніше виявляти дітей з ознаками соціальної обдарованості та створювати сприятливі умови для своєчасного й успішного старту для розвитку в них відповідних здібностей і якостей, забезпечувати їм психологічний і соціально-педагогічний супровід. Передумови для розвитку соціальної обдарованості закладені вже в середньому дошкільному віці, коли в дітей починає активно формуватися самосвідомість, виникає потреба в спілкуванні, розширюються соціальні контакти, проявляються комунікативні та лідерські здібності. Дошкільне дитинство є найбільш сприятливим для становлення емоційної складової соціальної обдарованості, самодіяльності, здатності до ідентифікації, співпереживання, приєднання тощо.

Прикладом для цього може слугувати позитивний зарубіжний досвід з пошуку та розвитку обдарованих дітей, починаючи з

дошкільного віку, який склався у США, Японії та багатьох країнах Західної Європи. Цінними є також започатковані білоруськими вченими (Я. Коломинським, О. Панько та ін.) наукові розвідки, спрямовані на пошук ефективних методів ранньої діагностики соціальної обдарованості та шляхів розвитку соціально обдарованих дітей дошкільного віку.

Висновки і перспективні напрями дослідження. Підсумовуючи результати теоретичного узагальнення, зазначимо, що соціальна обдарованість є складним психолого-педагогічним феноменом, який потребує подальшого дослідження й уточнення. Оскільки стосовно її сутності, структури в психолого-педагогічному дискурсі доки немає єдиної позиції. Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок є вивчення передумов та особливостей розгортання компонентів соціальної обдарованості в дошкільному віці. Нагальною також є розробка методики виявлення дітей з ознаками соціальної обдарованості, починаючи з раннього віку, та створення етновиховного простору для особистісного зростання соціально обдарованих і національно свідомих особистостей.

Література

1. Власова О.І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей : автореф. дис. ... док. психол. наук : 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Олена Іванівна Власова ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 43 с.
2. Власова О. Статус соціальної обдарованості в психології здібностей / О. Власова // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні матеріали науково-практичної конференції (листопад 2003 р.). / за ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгородського та ін. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 480 – 491.
3. Зязюн І. Майбутніх академіків треба шукати в пісочниці [Електронний ресурс] / І. Зязюн. – Режим доступу : http://naps.gov.ua/ua/press/about_us/124/.
4. Киселева Т.Г. Рефлексивно-аксиологический подход к исследованию социальной одаренности / Т.Г. Киселева // Ярославский педагогический вестник. – 2014. – № 2. – Том II. – С. 78 – 83.
5. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н.С. Лейтеса. – М. : Издательский центр "Академия", 1996. – 416 с.

6. Психология социальной одаренности : пособие по выявлению и развитию коммуникативных способностей дошкольников / Е.А. Панько [и др.] ; ред. Я.Л. Колминский, Е.А. Панько. – 2-е изд., доп. – М. : Линка-Пресс, 2009. – 271 с.

7. Рабочая концепция одаренности / под ред. Д.Б. Богоявленской [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psychlib.ru/mgppu/rko/rko-001-htm>.

8. Савенков А. Развитие детской одаренности в образовательной среде / А. Савенков // Развитие личности. – 2002. – № 3. – С. 113 – 146.

9. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – 175 с.

10. Хрусталёва Т.М. Психология педагогической одарённости / Т.М. Хрусталёва. – Пермь, 2003. – 163 с.

11. Хьел Л. Теории личности / Л.Л. Хьел, Д. Зиглер ; перевод С. Меленевской, Д. Викторовой. – Издание 2-е, исправленное. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.

12. Юркевич В.С. Типы одаренности (памятка учителям и родителям) [Электронный ресурс] / В.С. Юркевич. – Режим доступа : <http://www.kolmogorovschool.ru/show.html?id=8>.

Демченко Елена. Экспликация феномена социальной одаренности в контексте психолого-педагогических исследований. В статье рассматривается вопрос социальной одаренности как психолого-педагогического феномена, обобщаются научные подходы к определению ее структуры и основных компонентов.

Ключевые слова: социальная одаренность, социальная мотивация, социальный интеллект, эмоциональный интеллект, социальные способности.

Demchenko Olena. Explication of the phenomenon of social gifts in the context of psychological and educational research. The paper studies the issue of social gifts as a psychological and pedagogical phenomenon, summarizes scientific approaches to the determination of its structure and main components.

Key words: social gifts, social motivation, social intelligence, emotional intelligence, social skills.